

2. P'enkov Je.V. Filosofija i kul'tura / Je.V. P'enkov. – M.: Politizdat, 1991. – 464 s.
3. Ribo T. Tvorcheskoe vobrazhenie / T.Ribo. – Spb.: Iz-vo: Tipografija Ju.N. Jerlzhh#, Sadovaja, 1901. – 329 s.
4. Skovoroda G.C. Tvory: U 2 t. / G.C. Skovoroda. – K.: AT “Oberegy”, 1994. – 528 s.
5. Fromm Je. Begstvo ot svobody / Je.Fromm; per. G.F. Shvejnika. – M.: AST, 2011. – 288 s.
6. Jengel'mejer P.K. Teorija tvorcestva / P.K. Jengel'mejer. – M.: Librokom, 2010. – 208 s.

Zhukova A.I., PhD in Philosophy, Department of Philosophy, Kharkiv National Pedagogical University by G.S. Scovoroda (Ukraine, Kharkov), ffokdes@gmail.com

Dream and creation as a free implementation of ideas

The article studies creative dreams as manifestations of man. Making dreams as an image representation is unique creative process. Accompanied by the idea of desire, the characteristic that freedom promotes the release of creative imagination to human dreams, the endless world of ideas that affect the sense and perception of the existing world. Freedom opens the scope of the various interpretations of creativity. This paper investigates that every person's dream can have one and the same meaning, but in the mind it will be every different new, as creative content has a content and a unique display. It is a strange feature of imagination and dream gives originality and imaginative essence of existence. Heuristic potential of dreams is inexhaustible, while a person is motivated by the desire to create.

Keywords: dream, imagination, freedom, desire, heuristic potential.

Жукова А. И., кандидат философских наук, преподаватель кафедры философии, Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды (Украина, Харьков), ffokdes@gmail.com

Мечта и творчество как свободное воплощение представлений

Проводится исследование мечты как творческого проявления человека. Создание мечты как оскорбление представление является уникальным творческим процессом, сопровождающееся мыслью о желании. Охарактеризовано, что свобода способствует выходу творческого воображения человека к мечтанию, к бесконечному миру представлений, влияющих на чувства и восприятие всего существующего мира. Свобода открывает сферы различных интерпретаций творческой деятельности. В статье исследовано, что у каждого человека мечта будет иметь одно и то же значение, но в сознании она будет у каждого по-разному новой, ведь творческое наполнение имеет собственное содержание и уникальное отображение. Это является удивительным свойством воображения, которое и наделяет мечту неповторимостью и образной сутью к существованию. Эвристический потенциал мечты неисчерпаемый, пока человек движим желанием творить.

Ключевые слова: мечта, воображение, свобода, желание, эвристический потенциал.

* * *

УДК 316.472.3+316.647.5(045)

Поліщук О. С.
кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри суспільних дисциплін, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
(Україна, Хмельницький), Prokurator2007@ukr.net

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СИСТЕМІ ВЗАЄМВІДНОСИН ІНДИВІД–КОЛЕКТИВ–СУСПІЛЬСТВО

Розглянуто окремі аспекти поняття “толерантність”. Встановлено, що у сучасних умовах формування колективної дії неможливе без такого феномену, як толерантність. Показано, що толерантність у системі суспільних взаємовідносин та конструюванні колективної дії виступає як цінність, інструмент, явище. Проаналізовано умови, за яких можливе виникнення колективної дії й толерантності. Однією з таких – є існування “Іншого”, який є необхідним до “Я” що спонукає до толерантних дій заради спільної мети чи подолання перешкоди у процесі її досягнення. Також визначено чинники, що сприяють формуванню колективної дії й толерантності. Доведено, що даний феномен є необхідним елементом у системі взаємовідносин, без нього неможливе конструювання колективної дії. З’ясовано, що сьогодні світоглядний плюралізм став реальністю життя: по-перше, виникли суперечності між різними соціальними групами й верствами населення; по-друге, з одного боку, полікультурність, суспільно-політична, релігійна диференціація українського соціокультурного простору постають як важливі характеристики його демократичності, як практичний вияв свободи, а з іншого – як фактор, що спричиняє деконсолідацію соціуму, породжує “вузлові точки” напруженості, конфронтаційні процеси в політичній, етніонаціональній, релігійній та інших сферах життєдіяльності суспільства. Все це є фактори, які руйнують колективну дію, і щоб цього уникнути, суспільство зобов’язане вибудовувати взаємовідносини на ґрунті толерантності.

Ключові слова: індивід, суспільство, толерантність, колективна дія, взаємовідносини, соціальна група.

Високий рівень соціально-політичної напруженості у світі, небезпечні для існування людства явища (нескінченні війни і конфлікти, що набувають дедалі жорсткіших й безкомпромісних форм; уже охрещений “чужою XXI століття” тероризм; поширення в суспільстві всіляких фобій і схильність свідомості кожного окремого індивідуума до шкідливих стереотипів; природні та екологічні катаклізми; райдуга революцій у пострадянському просторі) спонукають науковців-суспільствознавців звернути увагу на такий складний феномен, як толерантність. Інтерес до цієї проблеми є характерним і цілком виправданим, оскільки процеси, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, Європі, призводять не лише до непорозуміння, але й до руйнації суспільних відносин. Протистояння, нетерпіння, небажання слухати і невміння чути, з одного боку, а з іншого – негативний прояв інформаційного суспільства: віртуалізація, міфологізація буття людини складають реальну загрозу втрати людиною людського, розколу суспільства, державної цілісності і національному суверенітету. Все це свідчить про руйнацію колективної дії на рівні національному, державному, континентальному. Тобто вона набирає форм локальної. У цьому випадку толерантність є однією з стрижневих проблем людини, суспільства, держави та їх ціннісних вимірів у процесі взаємовідносин.

Це не випадково, адже в історії суспільної думки давно існувала тенденція пошуку механізмів гармонізації соціальних відносин. Ця тенденція розвивалася переважно у руслі гуманістичних напрямів, які, на протиположні принципи насильства, непримиримості, ворожнечі й заперечення компромісу, пропонували ідею толерантності (від лат. *Tolerantia* – терпимість) у відносинах з усіма “іншими”, що відрізняються за індивідуальними чи груповими ознаками. І хоча нетерпимість неминуче супроводжувала економічні й політичні кризи в усіх країнах в усі часи, толерантність завжди залишалася універсальною загальнолюдською цінністю й основою для розвитку людських контактів на різних рівнях: у взаємовідносинах між окремими особистостями, між різними за організацією соціальними групами, між народами та державами.

Отже, важливість проблеми толерантності сьогодні дуже часто викликає спокусу теоретичного перевантаження. У зв’язку з цим ми окреслимо суть цього поняття для того, щоб краще зрозуміти його значення у колективній дії.

Метою даної статті є спроба привернути увагу до того, що толерантність є невід’ємною компонентою у формуванні колективної дії. Розумне й уміле використання цього інструмента у колективній дії являє собою цінність для соціальної науки й практики.

Завдання статті: 1) проаналізувати окремі підходи розуміння феномена “толерантність”; 2) показати значення толерантності як соціальної цінності у конструюванні колективної дії.

Особливе місце проблема толерантності посідає у філософських поглядах Конфуція, Лао-цзи, Аристотеля, Платона, Сократа, Августина, Фоми Аквінського, І. Канта, Г. Гегеля, В. Соловйова, М. Бердяєва, В. Зеньковського, в роздумах неомістів Нібура, Тіллі-

ха, в політиків М. Ганді, М. Кінга, в філософсько-літературних працях С. К'єркегора, Л. Толстого, Ж. П. Сартра. На сучасному етапі ідеали толерантності осмислюють і творчо доповнюють В. Андрущенко, Р. Аперсян, В. Бех, А. Гусейнов, М. Михальченко, В. Назаров; представники Римського клубу: Дж. Боткін, Б. Гаврилишин, М. Герньє, Л. Медоуз, Д. Медоуз, М. Месарович, Е. Пестель та інші.

Саме поняття “толєрантність” у світовій культурі та філософській думці застосовувалося ще за часів античності, втім тодішнє розуміння та трактування цього поняття як соціокультурного явища відрізнялося від сьогоднішнього. Наприклад, вже Аристотель визначає терпимість, як можливість рівноцінного існування речей та людей [1]. Як суспільне явище толєрантність віддзеркалювала потребу в виявах релігійної терпимості під час діалогу та взаємодії різноманітних культурних традицій і практик, слугувала однією з підстав для пізнання інших культур, створювала передумови розуміння та прийняття.

У європейській філософській думці слово “tolerance” вперше з'являється в 1361 р. та пояснюється “як здатність терпіти біль” [13, с. 177]. Вже з XVI століття поняття толєрантності стали використовувати у значенні “дозволу”, “стриманості” тощо.

У XVII ст. британський філософ Дж. Локк, узагальнивши напрацювання з даної проблеми, дійшов висновку, що досконала толєрантність – це не тільки свідоме та позбавлене негативного забарвлення визнання державою свободи когось “іншого” вести свої громадянські справи у будь-який спосіб, який відповідає встановленим законом межам. Це ще й захист з боку держави свободи кожного пересічного громадянина від будь-якого нелегітимного її обмеження. Міркування Дж. Локка ґрунтувалися на визнанні свободи як невід'ємного права людини і неприпустимості втручання держави у справи віросповідання [7, с. 91–135]. Тобто толєрантність є наслідком прийняття фундаментальних цінностей ліберальної демократії. Коли у 1689 р. британський парламент ухвалив Акт терпимості, досить швидко з'ясувалося, що легітимне співіснування кількох церков зовсім не лише не веде до анархії і втрати керованості, як вважали раніше, а й робить державу сильнішою. Так, толєрантність вперше продемонструвала свій потенціал як дієвий інструмент досягнення злагоди. Надалі поняття толєрантності було поширене не тільки на стосунки громадянина і держави з приводу віри, а й на відносини між більшістю суб'єктів, колективної дії та суспільних відносин.

Сьогодні розуміння толєрантності поглиблюється далі. Людство пройшло шлях від толєрантності-терпимості як вимушеної реакції на “інше” – через нейтральне сприйняття та захист “іншого” – до свідомого надання слабкому “іншому” певних переваг у самореалізації.

До недавнього часу толєрантність фактично не досліджували через ідеологічні обмеження того часу, коли суспільствознавство відображало догми соціальної непримиримості. Навіть у випадку визнання толєрантності як підґрунтя для побудови контактів різних рівнів (принцип “мирного співіснування”) це не підкріплювалося всебічним вивченням змісту явища у комплексі об'єктивних і суб'єктивних чинників. Слід відзначити

також і складність самого феномену толєрантності, детальне вивчення якого можливе лише за наявності міждисциплінарного підходу на межі психології, етики і соціології. Але такий підхід потребує вдосконалення експериментальних методів дослідження, оскільки традиційні методи як психології, так і соціології мало придатні для цього.

У буденному розумінні зміст толєрантності асоціюється з пасивністю, непротивленням, неспішністю. На біопсихічному рівні толєрантність розглядається як елементарна форма адаптації індивідів до навколишнього середовища шляхом послаблення реагування на подразники, які можуть викликати фрустрацію. У довідниках із психології толєрантність визначається як відсутність або послаблення емоційного реагування на який-небудь несприятливий фактор унаслідок зниження чуттєвості до його впливу. У літературі, що присвячена ролі етико-культурних цінностей у суспільній свідомості, категорію толєрантності, на жаль, часто використовують лише в контексті інших соціально-психологічних феноменів. До того ж, хоча механізм толєрантності іноді і піддається опису, саме явище констатується опосередковано, за допомогою дефініцій-синонімів або ж операційно. Довідники із соціології стверджують, що толєрантність – це терпимість до чужого засобу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, поглядів, ідей, вірувань. Її антиподами вважаються авторитаризм і тоталітаризм з їх ідейним “абсолютизмом”, вірою у виключне володіння вищою істиною і одним-єдиним рецептом досягнення благополуччя і щастя.

З літературних джерел відомо також, що діапазон трактування толєрантності дуже широкий – від постулювання як практично нічим не обмеженого принципу в різних анархістських концепціях до звуженого розуміння, в якому враховуються аспекти суспільного й індивідуального здоров'я, моралі, законності.

У контексті філософської традиції толєрантність фактично ототожнювалася за змістом із проявом покірності, любові і злагоди, розуміння й готовності до прощення. У межах ортодоксальної марксистської соціології толєрантність визначалася з ідеологічних позицій як “безпринципність”, “відмова від боротьби” і фактично відкидалася, незважаючи на визнання важливості терпимості для гармонійного розвитку контактів різних форм – від міжособистісних до міждержавних. У літературі того часу можна зустріти лише окремі визначення толєрантності або в контексті характеристик адаптації, або в системі “основних демократичних принципів”.

Актуальність терпимості відповідає пріоритету загальнолюдських цінностей, а не класових – як це проголошувалося, і якраз демократична держава і є необхідною умовою для стимулювання толєрантності в соціальних відносинах.

Практичне вирішення проблеми закріплення терпимості у системі зразків поведінки у взаємовідносинах з іншими людьми передбачає аналіз циркулювання специфічних моделей у свідомості суб'єктів. Актуалізація даних моделей – умовно “інформаційної” і “концептуальної” (побудованій на “інформаційній” шляхом узагальнення явищ соціальної дійсності і конкретних подій у межах комунікації) – відбувається на фоні розгортання рефлексії й ідентифікаційних процесів. Тому толєрантність коректно визначати через поняття “логічного

конформізму” чи “егоальтруїзму” партнерських орієнтацій – як проявів своєрідної моральної мобільності індивідів. Дієвість соціальної терпимості розкривається на рівні світосприймальних позицій і відображається в діях.

Варто зауважити, що роз’єднуючі тенденції у соціумі відносні, оскільки у реальному світі полярні протилежності існують лише у часи кризи. Якщо ж вважати, що “суспільний інстинкт був одним з найважливіших важелів розвитку людства”, який формував колективну дію, то запропонована Т. Гоббсом “боротьба всіх проти всіх” навряд чи виглядає абсолютною. Цю ж версію висуває і П. Сорокін, констатуючи той факт, що, наприклад, внутрігруповий конфлікт – явище виключне і відносно рідке, інакше історичний процес поступового розширення “примирених соціальних прошарків” був би нереальним і людство, знаходячись у безперервній боротьбі, зникло б [11].

Розглядаючи змістовні еквіваленти толерантності, можна виділити особливі типологічні конструкції у ракурсі ціннісних настанов. Так, у системі етичних поглядів Стародавнього світу принциповим вважалося культивування поміркованості, що знайшло своє відображення у проповідях Фалеса, Солона, в ученні Демокріта й у поглядах Сократа. Останньому Платон приписував висловлювання про значущість чуттєвої толерантності. Апеляція до Бога, орієнтація на перспективу покарання за гріхи, тотожні порушенню встановлених норм, таким є типовий для Середньовіччя метод контролю поведінки і одночасно закріплення терпимості у житті суспільства. Ф. Александрійський сформулював традиційний для релігійного світосприйняття постулат толерантності, пов’язаний із ствердженням своєрідної рівності людей – рівності перед Богом. Саме рівність створює можливість утворення колективної дії. Відповідно до неї учасники, які утворюють колективну дію, є рівноправними, а це дає більшу можливість для діяльності індивідів. Проблема загальної рівності, що передбачала наявність толерантності як форми уніфікації, пізніше знайшла своє відображення у теорії егалітаризму; цей принцип розвивається у сучасних концепціях, які намагаються знайти компроміс у вирішенні питання про рівність можливостей і рівність результатів.

З цього приводу дослідник зауважував, що терпимість “звичайно плутають з пасивним утриманням від дій”, хоча “толерантність може вимагати серйозних внутрішніх зусиль, часто навіть більшого, ніж потребує для відкритих дій” [11].

Інший дослідник, Г. Зіммель (мабуть, перший європейський соціолог, котрий звернувся до аналізу конкретних взаємодій людей), зважаючи на взаємодію індивідів, під толерантністю розумів тактовність, що, на його переконання є настановою толерантності. Її суть ґрунтується у “обмеженні індивідуальних поривів там, де цього потребують права інших” [5, с. 170–178].

Отже, як бачимо, серед світових та вітчизняних соціологів, футурологів, філософів ідея толерантності у колективній дії надзвичайно актуальна. Адже в сучасному суспільстві зростає напруга, неприязнь, нерозуміння один одного і ворожнеча. Така неоднорідність, невизначеність і нестабільність призводить до руйнування колективної дії, щоб цього уникнути індивіди,

суспільство повинні будувати взаємовідносини на принципах толерантності і поваги до “Іншого”.

У цьому контексті варто зазначити, що, аналізуючи історичні інтерпретації особливостей толерантності на різних рівнях соціальних зв’язків, слід пригадати, що закони мікро– і макрокосмосу, систем “людина–світ” осмислювалися ще у стародавні часи. Проблеми “людина у світі речей” і “людина у світі людей” вимагали вирішення на практиці. Тому вже у Цицерона феномен моральності досліджується у конкретних відносинах між людьми, гармонійний розвиток яких забезпечується толерантністю.

У часи Середньовіччя терпіння і терпимість регламентувалися релігійною догмою. Але християнська ідея любові вже у ранніх творах Данте набуває нового “природного” змісту: через затвердження не лише божественного, але й земного. Пізніше і Т. Гоббс, і Дж. Локк, і Ж.–Ж. Руссо у спробі зменшити протистояння суспільства і держави шукали принципи відновлення специфічної злагоди, подібно до релігійної у Середньовіччі часи. У вченні Г. Сковороди Біблія постає взірцем для побудови соціальних відносин. Коло Любові окреслюється у мислителя ланцюжками від людини до людини через Бога, а проблема знаходження “гармонійної рівноваги” (толерантності) бачилася як така, що може бути вирішена лише для тих, хто “врагов люблять, добро воздавав врагам...” [9].

Найбільш інтегративне уявлення про соціальну специфіку терпимості у ракурсі “космічної” доктрини притаманне В. Соловйову, який констатував, що внаслідок актуалізації толерантності у суспільстві зникають “ложные или недостаточные формы человеческих союзов (патриархальные, деспотические, односторонне-индивидуалистические)” [10].

Зважаючи на особливості розвитку індивідів, соціальних груп, колективів, суспільства загалом, можна відзначити, що конфлікти відносин соціальної системи залишаються актуальними у сучасній ситуації суспільного розвитку поряд з так званими “глобальними” проблемами. У XX–XXI ст. людство опинилося на межі виживання. Світове співтовариство потрясли катаклізми нетерпимості, коли ідеї соціального і національного відродження у гаслах побудови справедливого ладу перетворювалися на своїх антиподів, що штовхали світ до тоталітаризму. Нетолерантність – закономірне і природне породження кризових явищ, соціальної нестабільності, зниження життєвого рівня населення та руйнування колективної дії.

Часи революцій, війн, якими насиченні XX–XXI ст., виключають закріплене поняття толерантності, рівноправного співіснування різних поглядів і позицій тощо.

Для більшої конкретизації розглянемо особливості прояву терпимості у конкретних взаємодіях. Визначаючи державу як “свого роду спілкування”, зазначає Т. Джафарлі [3], Аристотель називав моральність засобом вирішення політичних проблем в ім’я щастя громадян. Відповідно до стародавніх конфуціанських текстів, що стосувалися трактовки соціальних відносин, ця сфера (відносин) передбачає шанобливе ставлення, благочинність та взаємність як засоби соціального контролю.

Пізніше, зазначає Ф. Семиченко, у Старому і Новому Заповітах були проголошені головні принципи морального вчення християнства, які регламентували спе-

цифіку соціальної поведінки людей. Новий Заповіт модернізував вимоги Старого Заповіту і точно визначив міру винагороди чи покарання для віруючих. У Нагорній проповіді Христа блаженними є слухняні, милостиві миротворці; виділяються правила поведінки у межах неосудження, прощення, милосердя і любові. Важливо, що у Заповідях фіксується увага на принципі “зворотного зв’язку” при побудові людських відносин [8, с. 240–243]. Наприклад, “прощайте и прощенные будете” чи “не робіть іншим того, чого собі не бажаєте”. “Норми Нагорної проповіді, – говорить П. Сорокін, – звичайно інтерпретують як ті, що призивають до бездіяльності і пасивності, а насправді вони передбачають метод активної толерантності – через любов до своїх ворогів, непротивлення ненависті” [11].

Аналізуючи суть поняття “толерантність”, Ф. Семенченко зазначає, що у XVII ст. Г. Гроціус і С. Пуфендорф висунули теорію віротерпимості у міжнародному праві: Вважалося, що війну слід вести лише з метою захисту від нападу, необхідно щадити переможених і дотримуватися певних угод. Закони, які регулюють життя людей, вводяться для забезпечення і збереження миру. У той же час Г. Лейбніц у вступі до “Дипломатического кодекса международного права”, торкаючись питань специфіки моральних настанов мирного і щасливого співіснування людей, визначає законмірності зв’язку справедливості, милосердя, любові. Можливо, що у вищевказаних категоріях моральності за змістом відібрані й елементи толерантності [8, с. 240–243]. Тобто мова йде про те, що у взаємовідсинах індивіди колективної дії мають керуватися відповідними нормами, правилами. А це залежить від того, як ці індивіди сприймають один одного і світ, у якому вони знаходяться, наскільки в них розвинене співчуття. Саме співчуття як “першофеномен моралі” займає важливе місце у розробках А. Шопенгауера. Притаманні даному явищу передбачливість і поблажливості у реагуванні на всякого “іншого” він розглядав, як необхідну умову запобігання збитків і втрат, спорів і сутичок. Принциповим здається теза філософа про те, що “ми повинні кожного сприймати і визнавати з даною його індивідуальністю, якою б вона не була” [12].

Один з представників німецької класичної філософії І. Кант у “Лекціях з етики” (1780–1782) підкреслював, що толерантна та людина, яка терпляче зносить усе, що для неї неприємно, з метою уникнути суперечки. Для нього терплячий – толерантний. Не толерантний той, хто без ненависті не може терпіти недосконалість інших ... З цього філософ робить висновок, що це є всезагальним людським обов’язком. Таке бачення толерантності є цілком обгрунтованим, оскільки усі соціальні групи складаються з індивідів, які є різними за окремими ознаками: соціальним статусом, економічним, політичним статусами релігійним та політичними переконаннями, способом життя тощо. Це доволі не весь перелік ознак, що вказують на відмінності між індивідами, однак і вони спонукають нас до запровадження у відносини толерантності. Індивіди, як правило, у соціальній групі об’єднуються спільною метою, що не враховує відмінностей. Вони самі зникають у процесі досягнення зарання поставленої мети. Тобто в цьому контексті взаємовідносини, що виникають між індивідами, які утворили соціальну групу для досягнення спільноформова-

ної мети, ґрунтуються на принципі толерантності. Якщо його зняти – колективна дія втрачає свою ефективність, здатність у процесі забезпечити досягнення поставленої мети. Дана ситуація характеризує відносини, що виникають в межах соціальної групи, до якої входить індивід.

Це підштовхує нас до думки, що люди, котрі об’єдналися спільною метою, заради її досягнення прилаштовуються один до одного. Така терпимість може розцінюватися, як толерантність індивідів у соціальній групі. У даному випадку ми припускаємо, що вона стає цінністю, без якої неможлива колективна дія. Крім цього, внесок індивіда у колективну дію зумовлено ще й тим, що людина у бутті має відчуття моральної недосконалість й фізичної нездатності одноосібно досягти поставленої мети, а це є неодмінною умовою інтелектуального саморозвитку, психологічного розвитку і розвитку колективної дії. Та це можливо лише за умови необхідності “Іншого”. Поява “Іншого” призводить до утворення колективної дії: “Інший” у процесі взаємодії з “Я” утворює колективну дію. Тобто “Я” й “Інший” у взаємодії, об’єднавшись загальною метою, утворюють колективну дію, яка за своєю суттю неможлива без такої ціннісної засади, як толерантність і повага до “Іншого”.

Про важливість “Іншого” у формуванні колективної дії та толерантності відзначає і І. Жадан. На її думку, серед основних особистісних чинників, що сприяють формуванню колективної дії й толерантності, є: сприйняття суспільного життя як позитивного цілого, розуміння необхідності іншого, відмінностей і особливостей як моментів цілого; відмова від претензій на абсолютну і остаточну істину, потреба в самовираженні, здатність до відповідальної поведінки, відкритість, почуття власної гідності, прагнення до компромісу, осмислений скептицизм тощо [4, с. 90–94].

З цього стає зрозуміло, що забезпечення толерантності у колективній дії є першочерговим завданням. Однак воно наштовхується на ряд труднощів. Зокрема, якщо розглядати постсоціалістичні країни, то складність цього процесу полягає в тому, що забезпечення толерантності в сучасній Україні, на думку М. Бабія, гранично складне завдання, проте настійно вимагає свого вирішення. Складність його полягає передусім у тому, що: по–перше, упродовж багатьох десятиліть комуністична система топтала найелементарніші людські права, ув’язнюючи інакомислячих, переслідуючи віруючих, намагаючись викреслити з народної свідомості навіть саму ідею світоглядної свободи особистості. Сьогодні, коли світоглядний плюралізм став реальністю життя, виникли суперечності між різними соціальними групами й верствами населення; по–друге, з одного боку, полікультурність, суспільно–політична, релігійна диференціація українського соціокультурного простору постають як важливі характеристики його демократичності, як практичний вияв свободи, а з іншого – як фактор, що спричиняє деконсолідацію соціуму, породжує “вузлові точки” напруженості, конфронтаційні процеси в політичній, етнічнонаціональній, релігійній та інших сферах життєдіяльності суспільства [2, с. 21–25]. Все це здійснило неабиякий негативний вплив на колективну дію. Вона, як частина соціального буття, в результаті діяль-

ності зазнавала тих змін, яких зазнавав соціум у процесі свого розвитку, вдосконалення, діяльності тощо.

Відомий етнограф і філософ К. Леві–Строс дав чітке обґрунтування місця толерантності у системі взаємовідносин. Він зазначав, що “Світова цивілізація може бути тільки коаліцією у світовому масштабі культур, кожна з яких зберігає свою самобутність ... Треба врятувати факт розмаїтості, а не історичне стримування, що надається йому кожною епохою... Толерантність не є споглядаальною позицією, роздачею індульгенцій тому, що було, і тому, що є. Це динамічна установка, вона складається в передбаченні, розумінні й просуванні того, що бажає бути...” [6, с. 353–356].

За словами дослідника, світову цивілізацію, яку ми хочемо бачити, може утворити колективна дія, в системі відносин якої вагоме місце займає толерантність. У цьому контексті вона виступає як інструмент, цінність, що допомагає конструювати колективну дію, уникати негарядів і непорозуміннь як на локальному, регіональному, державному, так і світовому рівнях.

Отже, поняття толерантності формувалося упродовж століть, і цей процес є незавершеним. Накопичуючи різнобічні значення, термін “толерантність” прагне відповісти дійсності, в якій різноманітні прояви нетерпимості вимагають нових засобів подолання. Толерантність є необхідною умовою гармонізації та конструювання колективної дії. Вона як соціальний феномен спонукає різнопланове суспільство до діалогу. Тобто вона є ще й інструментом і в той же час визначається як світоглядна позиція індивіда і одна з ключових цінностей. Правильно зрозуміла толерантність – найважливіша умова повноцінного конструювання колективної дії.

Список використаних джерел

1. Асмус В. Ф. Античная философия / В. Ф. Асмус. – М. : Высшая школа, 2001. – 400 с.
2. Бабій М. Проблеми свободи релігії у контексті релігійного багатоманіття в Україні / Михайло Бабій // Людина і світ. – 2004. – № 5. – С. 21–25.
3. Джафарлі Т. М. Из истории домарксистской этической мысли / Т. М. Джафарли. – Тбилиси, 1970. – 346 с.
4. Жадан І. В. Політична освіта: соціально–психологічні чинники формування толерантності підростаючого покоління / Ірина Василівна Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2002. – № 5 (8). – С. 90–94.
5. Зиммель Г. Общение. Пример чистой, или формальной, социологии / Г. Зиммель // Социс. – 1984. – № 2. – С. 170–178.
6. Леві–Строс К. Раса и история / Клод Леві–Строс: пер. с фр. А. Б. Островского // Путь масок. – М. : Республика, 2000. – 399 с.
7. Локк Дж. Послание о веротерпимости / Дж. Локк // Локк Дж. Сочинения: В 3-х тт. – Т. 3. / Пер. с англ. и лат. Т. 3 / Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М. : Мысль, 1988. – 668 с.
8. Семенченко Ф. Г. Толерантність як моральний принцип та стрижнева проблема політичної діяльності / Ф. Г. Семенченко // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Політологія. – 2011. – Вип. 123/2011. – С. 240–243.
9. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати... / Г. Сковорода. – К. : Основи, 1983. – 168 с.
10. Соловьев В. Смысл любви / В. Соловьев. – К. : Гардарики, 1991. – 289 с.
11. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов; пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
12. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауэр. – М. : Республика, 1992. – 448 с.
13. Dictionnaire etymologique. Larousse. – Paris, 1964. – 804 p.

References

1. Asmus V.F. Antichnaya filosofiya / V.F. Asmus. – M.: Vysshaya shkola, 2001. – 400 s.

2. Babii M. Problemy svobody religii u konteksti relihiinoho bahatomanittia v Ukraini / Mykhailo Babii // Liudyna i svit. – 2004. – № 5. – С. 21–25.
3. Dzhaifarli T.M. Iz istorii domarksistskoi eticheskoi mysli / T.M. Dzhaifarli. – Tbilisi, 1970. – 346 s.
4. Zhadan I.V. Politychna osvita: sotsialno–psykholohichni chynnyky formuvannia tolerantnosti pidrostayuchoho pokolinnia / Iryna Vasylivna Zhadan // Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – K., 2002. – № 5 (8). – С. 90–94.
5. Zimmel G. Obshcheniye. Primer chistoi, ili formalnoi, sotsiologii / G.Zimmel // Sotsis. – 1984. – № 2. – С. 170–178.
6. Levi–Stros K. Rasa i istoriya / Klod Levi–Stros: per. s fr. A.B. Ostrovskogo // Put masok. – M.: Respublika, 2000. – 399 s.
7. Lokk Dzh. Poslaniye o veroterpimosti / Dzh.Lokk // Lokk Dzh. Sochineniya: V 3–kh tt. – T.3 / Per. s angl. i lat. T.3 / Red. i sost., avt. primech.A.L. Subbotin. – M.: Mysl, 1988. – 668 s.
8. Semenchenko F.H. Tolerantnist yak moralnyi pryntsyyp ta stryzhneva problema politychnoi diyalnosti / F.H. Semenchenko // Visnyk SevNTU: zb. nauk. pr. Seriya: Politolohiya. – 2011. – Vyp.123/2011. – С.240–243.
9. Skovoroda H. Virshi. Pisni. Baiky. Dialohy. Traktaty... / H.Skovoroda. – K.: Osnovy, 1983. – 168 s.
10. Soloviov V. Smysl liubvi / V.Soloviov. – K.: Gardariki, 1991. – 289 s.
11. Sorokin P.A. Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshchestvo / P.A. Sorokin; obshch. red., sost. i predisl. A.Y. Sogomonov; per. s angl. – M.: Politizdat, 1992. – 543 s.
12. Shopengauer A. Svoboda voli i npravstvennost / A.Shopengauer. – M.: Respublika, 1992. – 448 s.
13. Dictionnaire etymologique. Larousse. – Paris, 1964. – 804 p.

Polishchuk O.S., candidate of philosophy, associate professor, associate professor of the department of social sciences of Khmelnytskyi Humanitarian–Pedagogical Academy (Ukraine, Khmelnytsky), Prokurator2007@ukr.net

Tolerance in the system of mutual relations individual–collective–society

Some aspects of the notion “tolerance” have been studied. It is ascertained that under the modern conditions forming of collective activity is impossible without such phenomenon as tolerance. It is shown that the tolerance in the system of social mutual relations and constructing of collective activity appears as the value, instrument, phenomenon. The conditions, under which the breaking out of collective activity and tolerance is possible, have been analyzed. One of them – is the existence of “Other”, who is dissimilar to “I”, which stimulate to the tolerant actions for the sake of the joint goal or obstacles overcoming in the process of its achievement. Also the factors, favoring formation of collective activity and tolerance have been determined. It is proved that this phenomenon is a necessary component in the system of mutual relations, constructing of collective activity is impossible without it. It is clarified that nowadays world–view pluralism has become reality of life, first of all, contradictions between different social groups and sections of population have appeared, secondly, on one hand, semi–culture, social–political, religious differentiation of Ukrainian social–cultural space become as important characteristics of its democracy, as practical expression of freedom, and on the other hand, – as the factor causing deconsolidation of the society, generating “principal points” of tension, confrontation processes in political, ethno–national, religious and other spheres of society’s vital activity. All these are the factors, which ruin collective activity, and to avoid it, the society must build mutual relations, which are based on tolerance.

Keywords: individual, society, tolerance, collective activity, mutual relations, social group.

Полищук А. С., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры общественных наук, Хмельницкая гуманитарно–педагогическая академия (Украина, Хмельницкий), Prokurator2007@ukr.net

Толерантность в системе взаимоотношений индивид–коллектив–общество

Рассмотрено отдельные аспекты понятия “толерантность”. Установлено, что в современных условиях формирования коллективного действия невозможно без такого феномена, как толерантность. Показано, что толерантность в системе общественных взаимоотношений и конструирования коллективного действия выступает как ценность, инструмент, явление. Проанализировано условия, при которых возможно возникновение коллективного действия и толерантности. Одним из таких является существование “Другого”, который непохож на “Я”, что принуждает до толерантных действий ради общей цели или преодоления препятствий в процессе ее достижения. Также определены факторы, которые способствуют формированию коллективного действия и толерантности. Доведено, что данный феномен является необходимым элементом в системе взаимоотношений, без него невозможно конструирование коллективного действия. Установлено, что сегодня мировоззренческий плюрализм стал реальной жизнью: во–первых, возникли споры между разными социальными группами и слоями населения; во–вторых, с одной стороны, поликультурность, общественно–политическая, религиозная дифференциация украинского социокультурного пространства постают как важнейшие характерис-

тики его демократичности, как практическое влияние свободы, а с другой стороны – как фактор, что вызывает десоциализацию социума, порождает “узловые точки” напряженности, конфронтационные процессы в политической, этнонациональной, религиозной и других сферах жизнедеятельности общества. Все эти факторы, которые разрушают коллективное действие, и чтобы этого избежать, общество обязано выстраивать взаимоотношения на почве толерантности.

Ключевые слова: индивид, общество, толерантность, коллективное действие, взаимоотношение, социальная группа.

УДК 19+1:3

Самардак Д. В.

аспирант кафедры философии, Национальный университет биоресурсов и природопользования (Украина, Киев), samardakunfor@mail.ru

КАТЕГОРИЯ ТОТАЛЬНОСТИ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП КРИТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

Статья посвящена вопросу о сущности категории тотальности и ее роли в постижении социальных явлений. Исследование осуществлено на основе логического и исторического анализа текстов, являющихся фундаментальными для понимания развития Критической Теории. Рассмотрение истории интерпретации категории тотальности от Канта до Хабермаса позволило раскрыть ее эвристический потенциал в качестве методологического принципа, помогающего преодолеть ограниченность индивидуалистических теорий социального действия и редукционистских концепций социальной структуры. Было также подчеркнуто значение данной категории для теоретической и практической критики исторической реальности. В то же время был сделан вывод о несостоятельности односторонней интерпретации категории тотальности, которая ведет к ее постмодернистскому отождествлению с тоталитаризмом и подмывает концептуальный фундамент для социально-эффективной рациональности.

Ключевые слова: тотальность, Критическая Теория, постмодернизм, тоталитаризм.

(статья друкється мовою оригіналу)

Одним из существеннейших моментов, определивших современное (или, если угодно, “постсовременное”) характерное для утрачивающей саму себя современности) состояние самосознания Запада стал крах монументальных проектов той теоретической традиции, которая благодаря работам Хоркхаймера получила название “Критической Теории” [1, с. 189]. Мысль, направленная на радикальное преобразование бытия человека, стремящаяся обличить скрытые формы угнетения и отыскать нереализованные возможности для эмансипации, столкнувшись с рядом трагических антиномий и, утратив всякую связь с практикой, отступила к “тотальному отрицанию существующего” и религиозной тоске по “абсолютно иному”. Безуспешность начинания вовсе не означает его бессмысленности, в противном случае всю историю человечества пришлось бы рассматривать как страшный сон. В конце концов, как верно заметил Камю, “Сизифа надо представлять себе счастливым”, ведь каждая неудавшаяся попытка лишь убеждает его в необходимости продолжения бунта против абсурда.

Для понимания судьбы Критической Теории центральным является вопрос о сущности категории тотальности и ее роли в постижении социальных явлений, исследованию которого и посвящена предлагаемая статья. Данный вопрос был обстоятельно, хотя и далеко не исчерпывающим образом исследован в работах М. Джая, Ф. Ванденберге, Д. Коски, С. Шаапа, Ф. Раша, А. Хоннета, Ю. Н. Давыдова, А. Н. Дмитриева.

Статус ключевой методологической проблемы как исторического познания, так и исторического действия, категория тотальности приобрела после выхода в свет книги Георга Лукача “История и классовое сознание”,

ставшей одним из основных теоретических источников для последующих разработок в рамках Франкфуртской школы социальных исследований. С точки зрения Лукача, тотальность, “всестороннее господство целого над частями”, представляет собой “революционный принцип в науке” [13, с. 129], позволяющий ей выйти за рамки простого описания единичных фактов, взятых в их непосредственной данности, и перейти к постижению общества как исторически развивающегося целого.

Свою позицию Лукач сформировал в процессе критики разнообразных форм экономического редукционизма, с которыми стал ассоциироваться марксизм эпохи Второго интернационала, а также индивидуалистической теории социального действия главного противника марксизма из сферы академической социологии – Макса Вебера. Общим этим подходам в “Истории и классовом сознании” противопоставляется своеобразная версия исторического материализма, понятого в светлого происхождения из немецкой классической философии.

Именно в рамках этой философской традиции и была осуществлена разработка логического содержания категории тотальности. В “Критике чистого разума” Кант характеризует ее в качестве “множества, понимаемого как единство” [10, с. 86]. Согласно его учению, тотальность, как и другие категории рассудка, не является формой существования вещей в себе, а представляет собой лишь способ действия мышления, руководствующегося одной из двух противоположных максим разума – идеалом систематического единства познания [10, с. 356], который обеспечивает единство познающего субъекта. Шеллинг утверждает, что тотальность содержит в себе абсолютное (то есть преодолевающие различие субъективного и объективного) тождество “единства и противоположности” [16, с. 556], а также представляет собой “органическую целостность, в которой все служит друг другу опорой и поддерживает друг друга”, причем части не предшествуют целому, а “возникают из него” [16, с. 188]. Согласно Гегелю, “тотальность есть развертывающиеся в себе самом и сохраняющее себя единство”, и “лишь посредством различия и определения различий может существовать их необходимость и свобода целого” [8, с. 100].

Именно гегельянское понимание тотальности как исторического полагания и снятия различий внутри развивающегося единства и берет на вооружение Лукач в своей борьбе против абстрактно-односторонних социологических конструкций. В самом деле, сведение социальной практики к ее экономической структуре представляет собой, как сказал бы Гегель, выхватывание одного момента с целью выдать его за все целое [8, с. 64]. В то же время социальное действие невозможно понять путем сопоставления его с тем непосредственным смыслом, который вкладывает в него отдельный индивид, выступающий его субъектом, как это принято в понимающей социологии Вебера [7, с. 64]. Причем даже попытка выделить “идеальные типы” – инварианты типичных индивидуальных смыслов – не позволяет достичь понимания объективной сущности социального действия, а служит лишь для упрощения задач классификации. Ведь, во-первых, осознаваемые индивидом смыслы и цели зачастую не совпадают с той